

ПРОЧЕТЕТЕ ТОВА / НЕ ЧЕТЕТЕ ТОВА

Румен Даскалов. Българското общество. 1878-1939. Том 1. Държава. Политика. Икономика; Том 2 Население. Общество. Култура. С., 2005. ИК Гутенберг. 470 с.; 575 с.

Изминалата вече 2005 г. бе добра година за българската социална историография. За първи път от много години насам излязоха три достойни за отбелязване заглавия¹, отместващи фокуса си от традиционната политическа (дипломатическа и военна) история.

Трудно се пише рецензия на подобен всеобемаш труд, вместил в своите над 1000 страници цялата многоликост и пъстрота на българското следосвобожденско общество. При това оценките ни неминуемо ще носят бремето на нашите собствени „експертизи“ или пристрастия към една или друга област на по вавилонски шарената тъкан на българското общество. Погледнато от различен ъгъл обаче (всъщност – любимата перспектива на Р. Даскалов) това многообразие дава възможност на всеки от нас да намери по нещо важно за своите си научни дирения.

Най-краткото определение за двутомното изследване на Р. Даскалов върху българското общество (1878-1939) сигурно би било, че това е една различна книга. Тя се отличава не само със своята концептуалност и аналитичност и с напускането на събитийно-хронологическата матрица, в които се развиват повечето от историческите ни проучвания. Двутомникът на Р. Даскалов е нетрадиционен и с отворения към читателя (readers friendly) начин на писане, със задълбоченото познаване на чуждата литература по разглежданите въпроси и с умението „нашите ни проблеми“ да бъдат вписани в световния дебат за модернизацията и развитието на „изостаналите“ общества. В този смисъл книгата руши митове и (само)наложени парадигми, поради което тя едва ли ще бъде посрещната еднозначно от колегията.

Не може да не направи положително впечатление обаче умението на автора да надживее комплексиращия дискурс на малката култура, на „изостаналостта“ и пронициалността на догонващото българско общество. И въпреки общата „песимистична“ рамка, в която Р. Даскалов вменя модернизационния ни опит, той устоява на изкушението да се приплъзне към един краен негативизъм, импониращ на подчертано песимистичната ни национална психология. Макар да е силно критичен към повърхностната модернизация (с. 60, т.1), сляпото копиране на неработещи в нашите условия чужди модели (с. 426-427, т. 2), приоритета на националната идея пред стопанското и социално развитие (с. 149, т. 1) или пък към незрялостта на българския капитализъм (с. 335, т. 1) никъде в 1045-те страници на двата тома няма да срещнем раздаваните нашироко и с лека ръка от други (предимно чужди) автори оценки за „провал на модернизацията“ и „изключителна изостаналост“. Напротив, на много места Р. Даскалов настоява, че при

---

¹ Наред с рецензираният тук двутомен труд на Румен Даскалов на социална тематика през 2005 г. бяха публикувани и Илчев, И. Междено време. Или българинът между две столетия. С., ИК „Колибри“, 2005, 336 с. и Попова, К. и М. Ангелова. Обществено подпомагане и социална работа в България. История, институции, идеологии, имена. Благоевград, ЮЗУ „Н. Рилски“, 2005, 240 с.

рекапитулацията на постигнатото през разглеждания период трябва да се вземат предвид общите рамки и условия на българското развитие. Те са зададени както от ограничеността на демографския потенциал и вътрешния пазар, така и от външните политически и икономически обстоятелства на Балканите и в Европа. [...] За пропуснатите възможности за постигане на по-високо ниво на развитие може да се спекулира. Но е твърде показателно (и отрезвяващо), че осъществилите и дори надхвърлили своите национални и териториални цели съседни държави не демонстрират по-значителен икономически и социален просперитет. (с. 514, т. 2).

Неособено впечатляващите резултати от българското модернизационно усилие се проблематизират не като някакво етно-комплексиращо клеймо, като доказателство за пълната ни непригодност да влезем в модерния свят освен по милост (сравн. Европейския съюз). Още по-малко причината за слабите резултати се търси в изначални, вродени дефицити на българина, както е модно и до днес. Нея авторът открива в „липсата на достатъчно време за адаптация и придобиване на модерни компетенции и умения” (с. 375, т. 1) и в ограничените ни ресурси и географско положение (с. 514, т. 2). Това, разбира се, не означава, че „просветеният национален елит” не трябва да понесе част от „вината” мудното, летаргично темпо на промените. Или както с основание отбелязва Р. Даскалов „политическият резон систематично е побеждавал икономическата рационалност и е пропилявал малкото шансове за по-голям напредък” (с. 376, т. 1).

Този многомерен поглед към голямата тема на модернизацията позволява на автора да избегне един маниерен и с недотам добър литературен вкус краен негативизъм. Даскалов си дава ясна сметка, че в много случаи оценката за подобен род събития зависи от гледната точка, от избраната база за сравнение. Защото „сравнението с предходното състояние на нещата явно ще даде оптимистична преценка, докато сравнено с по-напредналите западни страни постигнатото изглежда малко, частично и бавно” (с. 135, т. 2).

Във (все още) рехавия български дебат за модернизацията авторът въвежда две нови теми – липсата на реален избор да се променяме или не и темата за “социалната” цена на подобно изменение. Но нека отново „дам” думата на самия Р. Даскалов:

Модернизиращата промяна в едно развиващо се общество като българското имала две страни – предна и обратна, лице и опак... Изобщо “модернизацията има висока икономическа и социална цена. Но в динамичния и взаимосвързан свят тя не е въпрос на избор, а мощно се натрапва. Нещата се усложняват и от факта, че тя няма предел и окончателна спирка, а всяко ново бива задминато от поредното ново и тогава влиза в ролята на нещо овехтяло (с. 185, т. 2).

Както признава авторът за него модернизацията е едно по-неутрално понятие от нацията поради което, той го предпочита като спойваща рамка на разноликата тематика на двутомника. Традиционно националното е възприемано като алтернатива и често като контра-пункт на модернизацията (Гершенкрон). Р. Даскалов е склонен да приеме и превъзпроизведе тази аргументация. Той също счита, че „като цяло управлението на България след Освобождението се намира под приоритета на националното обединение... Преобладаването на външнополитическите цели обуславя големите военни разходи и издръжката на силна армия”, насочвайки и без това ограничените

национални ресурси към едни „непродуктивни“ цели. (с. 503, т. 2). Верен на избрания многомерен ракурс обаче авторът отчита, че едва ли някакво друго степенуване на приоритетите би било възможно при „националистическото балканско и империалистическото европейско обкръжение“ (с. 376, т. 1). Все пак 19. и първата половина на 20. век неслучайно са известни като „епохата на национализма“.

Отказът да се гледа на изследваните процеси и през очилата на национализма носи както позитиви, така и някои проблеми на проучването. От една страна това позволява на Р. Даскалов да избегне настанилото се като норма у нас казионно патриотарство при разглеждането на армията, ролята на военните във политическия живот, превратите, двете балкански и Първата световна война (гл. 3, т. 1). От друга обаче, при пълното доминиране на обществения ни живот от „Сан-стефанската химера“ (както признава и сам авторът в Заключителните си думи на т. 2), отказът от националната перспектива ампутира важни аспекти от характеристиката българското общество. Най-силно тези дефицити се усещат в главата за културата, която всъщност е единственото място, където е развита националната тематика. Може би по-подходящо би било цялата композиция на двутомника да бъде изградена около синтеза и антитезата между модернизация и национализъм. Защото именно тези два (невинаги противоречащи си) процеса формират ДНК-структурата на следосвобожденското българско общество.

В рамките на общия модернизационен дискурс Р. Даскалов разгръща петте *tabulae* и, които изграждат историческия му наратив: държава и политика; икономика; население; общество и култура. Те, от своя страна, са раздробени на множество подтеми: право и съдебна система, армия, селско стопанство и кооперативно движение, индустрия, финанси, здравно дело, обществена хигиена, комуникации, социално законодателство и пр. Както сам авторът споделя в увода (с. 11, т. 1) композиционно двутомника следва многомерната социална история – *Gesellschaftsgeschichte* – на Ханс-Улрих Велер и Юрген Кока. Особено важен момент в подбраната от Р. Даскалов перспектива е реконструирането на съпътстващите историографски дебати върху редица ключови сюжети (фашизъм/авторитаризъм, земеделие/индустрия). Историографията обаче не е представена като венец на тези обществени дискусии, а по-скоро като среда, в която те пълнокръвно се разгръщат.

Безспорно качество на книгата е нейният нетрадиционен поглед към традиционни и до болка познати събития – личния режим, авторитаризма, отношението към селото на модернизационните елити и т.н. Ще си позволя да цитирам само някои от нетрадиционните ракурси, при които чрез промяна на перспективата авторът постига впечатляваща дълбочина на анализа. Вместо непрекъснатост на фашизма с демократични „пробиви“ Р. Даскалов лансира идеята за „общ фон на буржоазната демокрация с „пробиви“ на авторитаризъм“ (с. 203, т. 1). Същевременно на няколко места присъства „неудобния извод“ за значителните постижения на авторитарната държава в редица ключови за развитието на обществото области – комуникации, държавна администрация и съдебна система, социално законодателство (с. 106, т. 1, с. 202 и 314, т. 2). Струва си да се отбележи и вярното наблюдение на Р. Даскалов за щадящата селото икономическа и данъчна политика, продиктувана от сериозното му политическо представителство (БЗНС), гарантирано от прокламиращата всеобщо избиращо право Търновска конституция (с. 241, т. 2). Или, по

думите на автора, „ако „Андрешко” показва нещо то е невъзможността на държавата да събере данъците си” (с. 272, т. 2).

На много места в книгата Р. Даскалов ни кара да си задаваме въпроси и проблематизирайки утвърдени от десетилетия клишета той успява да постигне много по-голяма плътност на историческия си разказ. Достатъчно е да посоча три примера в тази насока – защо фашизмът не отбелязва впечатляващи успехи в България (с. 233, т. 1), на какво се дължи „провалът на реформистското [социалдемократическо и радикалдемократическо] направление” и защо българският политически живот се колебае между крайностите (леви и десни), а „умереността и строгият легитимизъм трудно печелят терен” (с. 296, т. 2).

Неминуемо при рисуването на толкова мащабна фреска на българското следосвобожденско общество е трудно всички сюжети да бъдат еднакво балансирани. Някой от главите са написани значително по-добре от други. Много повече би могло да се иска в ключовия за основния наратив на Р. Даскалов части – земеделие (гл. 6, т. 1), обществени финанси (гл. 9, т. 1) здравно дело (гл. 2, т. 2) и обществена хигиена (гл. 3, т. 2).

Главата за селското стопанство е толкова стряскащо различна от всичко останало в двутомника, че читателят неминуемо си задава въпроса дали тя не е дело на друг автор. Частта започва с издаващ неувереност език. Темите са разхвърляни, без познатата ни от другите параграфи центрираност около един (или повече) ключови проблема. Концептуалността и дълбочината на погледа, които грабват още от първите страници на двутомното изследване на Р. Даскалов, тук са отстъпили на една странна комбинация от ненужно виране в детайлите (разликата между дву- и триполната системи) и прелитане високо над важни елементи от трансформацията на българското село (агрономи, земеделски катедри, опитни станции и пр.). Не липсват и малко наивни констатации като тази, че „българското земеделско стопанство изобщо се характеризира като селско, семейнотрудово...” (с. 261, т.). От разказа е ампутирани целият период след Войните, когато именно новото започва да си пробива път в българското село. Всъщност, този хронологично-кастрационен „подход” ще срещнем и по-късно (гл. за обществената хигиена, здравеопазването, урбанизация и пр.). Междувоевните години на нашето селско стопанство са разгледани, вече с познатата за Р. Даскалов задълбоченост във втория том (главата за селския въпрос). Между двете части обаче лежат почти 400 страници и човек с право си задава въпроса с какво допринася подобно композиционно решение.

Макар още в предговора да обявява, че ще избягва „чистия либерализъм”, а ще следва „социалреформистката теоретична и отчасти ценностна перспектива” (с. 21, т. 1), където „социал-реформизмът” е разбран като социалдемократизъм и радикалдемократизъм, на места авторът става жертва на един крайно ляв популизъм. Особено характерна в това отношение е главата за обществените финанси. Тук измежду редовете читателят може да срещне странни и забравени вече „марксически” реликти в отношението към чуждия капитал и външните кредитори. Преобладавайки се на злободневната тогавашна преса и на левичарстващи икономисти (Никола Пиперов) Р. Даскалов описва чуждите инвеститори като поставили „страната [ни] във финансова зависимост”, а присъдата му върху заемите е, че техните „условия... били изключително тежки, което дава основание да се говори за „лихварски” капитал” (с. 390, 394, т. 1). Оставям на страна фактът, че главата буквално „бъка” от фактологически грешки. Ако не знаехме от другаде автентичните

възгледи на автора по националния въпрос подобни оценки неминуемо биха били разчетени като проява на едно ксенофобско отношение.

Вече имах възможност да спомена хронологично-кастрационният „подход”, прилаган на места от Р. Даскалов. Гарниран с един странен журналистически афинитет към фрапиращото той отнема доста от качествата на главите посветени на здравното дело и обществената хигиена, например. И на двете места, но това е особено видно в частта за обществената хигиена, разказът е закотвен около серия изправящи косите примери за „твърде ниската санитарна граница” и потресаващата мръсотия, развъдник на всевъзможни болести и епидемии. При един по-невнимателен прочит бихме останали, че едва ли не до Втората световна война бездомните кучета и гаргите са единствената „санитарна полиция” (с. 110, т. 2). Вглеждайки се обаче в бележките под линия ще установим, че повечето, ако не и всички, от шокиращите апокалиптични примери са от първите следосвобожденски години или най-късно от десетилетието до Войните. Междувоенният период отново остава в сянката на скандалното и фрапиращото, а именно тук би било ценно авторът да разкопае по-дълбоко историческите пластове. Мимоходом, в заключенията на тези няколко глави, сякаш между другото, Р. Даскалов споменава, че през 30-те години настъпва „значителен санитарен напредък” (с. 135, т. 2), но оправдава мълчанието си с това, че след Войните „санитарните материали намаляват... поради подобренията или поради спадане на интереса...” (с. 103, т. 2).

Не бива обаче да сме прекалено сурови към книгата на Р. Даскалов. Подобен сизифовски труд неминуемо води след себе си степенуване на приоритетите и хвърляне повече светлина върху едни факти, за сметка на други. Самият автор не претендира да е „специалист” във всички от разглежданите области на многоликото българско общество. И е естествено на отделни места ръката да прояви умора, а мисълта – да напусне типичната си концентрираност. Спорейки по някой от детайлите обаче ние не би трябвало да отричаме огромното значение, което има двутомникът за по-доброто ни разбиране за българското следосвобожденско общество. И дискусиите, които вече предизвиква книгата са доказателство за това.

Д-р Мартин Иванов